

Adscita statices

allmän metallvingesvärmare

Fjärilar

NÄRA HOTAD (NT)

Klass Insecta (egentliga insekter), Ordning Lepidoptera (fjärilar), Familj Zygaenidae (bastardsvärmare), *Adscita statices* (Linnaeus, 1758).

Beskrivning. Fjärilen är karakteristisk genom sin glänsande gröna eller blågröna metallskimrande färg på såväl vingar, antenner som över kroppen. Vingarnas metallglans avtar när fjärilen blir äldre. Hannen har svagt fjäderlika antenner och är större än honan och som har enkla antenner. Arten uppträder över stora delar av Västeuropa, och även i Sverige, som två former med delvis olika ekologi och med vissa morfologiska skillnader. De båda formerna har av vissa ansetts representera två mycket närstående arter, *Adscita statices* är något större och har oftast 38–45 antennleder, ”*A. heuseri*” har vanligen 32–36 antennleder och är något mindre. Dock har inga klara genitalieskillnader ännu kunnat konstateras. I dagsläget anses de flesta forskare att det fråga om en och samma art som innehållande två ekologiska former (f. *statices* och f. *heuseri*). De morfologiska såväl som ekologiska skillnaderna visar att formerna representerar två olika genotyper. I mer enstaka fall finns övergångsformer. Det kan inte uteslutas att senare undersökningar kan komma att visa att de i själva verket utgör två goda arter. Vingspann 24–32 mm. Larverna är fullvuxna 12–15 mm långa, kraftiga och knubbiga med välvd rygg, grundfärg ljusgrå-gulgrön med ett brett smuts gulgrönt-rosabrunt ryggfält. Utbredning och Status.

Utbredning och status. I Sverige förekommer arten från Skåne upp till Siljanstrakten i Dalarna och norr därom följer den kustbandet upp till Norrbotten, nordligast till i höjd med polcirkeln. Enstaka äldre inlandsobservationer från Härjedalen, Jämtland och Medelpad finns också. *F. statices* förekommer bara i de sydöstra delarna av landet upp till Stockholmstrakten och har västerut i Svealand påträffats till strax väster om Vättern. *F. heuseri* förekommer däremot från Skåne i söder och över hela artens utbredningsområde, d v s upp till Norrbotten. Arten var redan 1885 med säkerhet känd från Skåne till Hälsingland och var 1943 förtecknad upp till Norrbotten. Inga omständigheter talar för att arten skulle vara nyinvandrad i landet. Arten är överallt tydligt lokal i sina förekomster. Den har minskat kraftigt och försvunnit från många lokaler i takt med att markanvändningen i jordbruket ändrats och intensifierats med följderna att slåttarna på många ängsmarker upphört, betet intensifierats och ängsmarker gödslas och brukas intensivare. Flera tidigare kända habitat har också planterats igen med skog. I Uppland har den exempelvis inte kunnat återfinnas på mer än några få lokaler trots långvariga eftersök under 1990-talet. Arten har dock av allt att döma upprätthållit sitt ackumulerade utbredningsområde, vilket dock inte alls avspeglar det tydliga försvinnandet hos båda formerna från åtskilliga lokaler. Det är möjligt att torrmarksformen *statices* i Sverige hittills har klarat sig bättre i de sydliga delarna av landet, men dess habitat är få och återfinns numer till stor del bara utmed syd- och östkusten. I Norge förekommer arten överallt lokalt i landets södra delar upp till ca 62 grader nordlig bredd i Nordlige Opland med de rikaste förekomsterna öster om fjällområdena, men förekomster finns även väster om denna och på sina håll i Ydre Hordaland ända ut till Atlantkusten. I Finland förekommer arten överallt lokalt genom landet upp till strax norr om polcirkeln i distriktet Pohjois-Pohjanmaa. Båda formerna förekommer, men f. *statices* är begränsad till de södra delarna av landet. Där är situationen densamma som i Sverige och arten har uppvisat en tydlig tillbakagång de senaste decennierna, men har dock inte ännu rödlistats. I Danmark förekommer arten lokalt över i stort sett hela landet, men saknas i flera ödistrikt. Där har framförallt *f. heuseri* gått tillbaka kraftigt. I Estland, Lettland och i Litauen förekommer arten utbredd lokalt och mer eller mindre allmänt över länderna. I Tyskland förekommer den utbredd men överallt tydligt lokalt över hela landet. I delstaten Hessen har f. *statices* minskat under de senaste decennierna och försvunnit från flera lokaler och *f. heuseri* förekommer här ännu någorlunda utbredd. Arten är i Europa utbredd från de nordöstra delarna av Iberiska halvön, England, genom huvuddelen av

Västeuropa inklusive Medelhavsområdet utom i Italien, i Turkiet, vidare österut genom Ryssland, Sibirien till nordvästra Kina.

Ekologi. Fjärilen förekommer på öppna blomrikare gräsmarker, dels på varma torra blomrika gräsmarker primärt på sandmarker (f. *statices*) och dels på friska till fuktiga gräsmarker exempelvis av smörblommety (f. *heuseri*). Arten gynnas tydligt av slätter och lågintensivt bete och förekommer normalt inte i mer intensivt betade hagar. *F. heuseri* föredrar normalt mindre, helst vindskyddade ängsmarker. Den flyger från mitten av juni till början av juli, medan *f. statices* flyger senare på sommaren, från andra halvan av juli till in i augusti. De båda formernas ekologi gör att de knappast förekommer på samma habitat även om dessa emellanåt kan ligga i närheten av varandra. Det finns därför sammantaget förmodligen en effektiv reproduktiv barriär mellan dem som i hög utsträckning kan förväntas försvåra ett genutbyte mellan dem. Fjärilen är aktiv endast om dagen och flyger gärna i solsken i en rak ganska långsam och snabbt svirrande flykt en halv- till en meter över marken och sätter sig ofta i vegetationen på strån eller någon blomma. Den kan genom sin litenhet och sin färg, särskilt hos äldre mer slitna djur, vara lite svår att observera i flykten men är lättare att observera när de vilar på blommor för att suga nektar. Den kan även utan stora svårigheter hittas sittande i vegetationen. På rikare förekomster kan flera fjärilar uppehålla sig på en och samma blomma. De svärmar gärna även under den sena eftermiddagen och varma dagar även in på kvällen medan solen fortfarande värmer på lokalen. Under varma dagars hetaste timmar avtar flygaktiviteten, ibland helt, och fjärilen sitter då i skugga på undersidan av blommor eller längre ner på strån. I mulet ljummet väder kan den ofta skrämmas upp ur vegetationen då den flyger iväg en kortare sträcka innan den sätter sig igen. Fjärilen av *f. heuseri* besöker gärna smörblommor (*Ranunculus* spp.) och t ex gökblomster (*Lychnis flos-cuculi*) och de av *f. statices* gärna blåaktiga blommor som vädd (*Scabiosa* spp.), blåmunkar (*Jasione montana*), trift (*Armeria maritima*) eller axveronika (*Veronica spicata*). Honan av båda formerna lägger de plattat ovala gulaktiga äggen i ägghopar på ca 20–40 stycken på undersidan av värdväxtens blad, ängssyra *Rumex acetosa* (f. *heuseri*) och på bergsyra *Rumex acetosella* (f. *statices*). De små larverna lever tillsammans och äter sig in mellan bladens över- och undersida och äter av bladköttet (minerare). Detta syns ofta tydligt som större urätta blekare fläckar på bladen. Som större lever de solitärt och äter hela bladen från kanterna. Larverna övervintrar i det tredje eller fjärde stadiet beroende på ekologisk form i en mindre spånad bland förna på marken. Larverna av *f. heuseri* blir fullvuxna i mitten av maj i söder och i slutet av maj eller början av juni längre norrut. Larverna av *f. statices* blir fullvuxna under andra halvan av juni eller början av juli. De vuxna larverna påträffas sällan i naturen då de lever långt ner i vegetationen och äter huvudsakligen på de marknära bladen. Det går dock lätt att finna de små larvernas minor och innan de är fullvuxna kan man med hjälp av dessa och färskna gnagmärken även hitta de stora larverna. Förpuppningen sker i en vitaktig löst spunnen kokong bland markförna. Fjärilen kläcks efter ca 3 veckor. I likhet med bastardsvärmarna innehåller alla utvecklingsstadier cyanogena glukosider som snabbt kan brytas ner enzymatiskt och avge det mycket giftiga ämnet cyanväte. Detta förklarar också tillsammans med den metalliska signalfärg dess oskygga beteende.

Hot. Arten hotas av igenväxning, utebliven hävd, framförallt genom slätter, extensivt bete och genom skogsplantering av olika marginalmarker med lägre produktivitet eller som av olika skäl är svårbrukade. Den förekommer bara på blomrikare ogödslade gräsmarker av dels torr (f. *statices*) och dels frisk till fuktig typ (f. *heuseri*). I första hand förekommer arten på slåttrade marker men även i de tidigare successionsstadierna på ängsmarker med upphörd hävd. Den överlever upphörd hävd några år men i takt med att blomsterfloran trängs undan försvinner arten småningom. Troligen klarar arten enbart lågt betetryck. Gödsling slår ut värdväxterna och de blomväxter arten är beroende av för näringsintag och den saknas helt på intensivbrukade vallar avsedda för ensilageproduktion. Genom att frisk- och fuktängar betydligt snabbare växer igen försvinner förmodligen *f. heuseri* snabbare än torrbacksformen *statices* när hävden upphör. Arten är mycket lokal, uppvisar inga migratoriska tendenser och påträffas mycket sällan utanför sina egentliga habitat. Förhållandena gör att arten kan förväntas ha stora spridningssvårigheter mellan de allmer

isolerade förekomsterna. Artens förekomster finns huvudsakligen ute på ängsmarker och fjärilen ses mer sällan i vägkanter eller i skogsbryn som annars är viktiga refugier för näringssökande fjärilar. Tendensen är densamma på åtskilliga håll i Europa. Omfattande undersökningar i Kontinentaleuropa av bastardsvärmararter (*Zygaena* spp.) har bland annat visat att individerna i lokala populationer i hög grad är lokaltrogna och att de normalt inte förflyttar sig mer än 100–300 m och att de bara under exceptionella förhållanden kan föras iväg uppåt ett par km. Allt talar för att samma förhållande även gäller *Adscita*-arter. Genom båda släktenas utpräglade lokaltrogenhet och begränsade spridningsförmåga drabbas de i hög grad av isoleringseffekter och habitatfragmentering och är därför som grupp därför mycket utsatta blommarksinsekter.

Åtgärder. Blomrikare ängsmarker på alla kvarvarande förekomster och dess närmare omgivningar behöver hållas öppna genom anpassad slåtter eller lågt betestryck. Möjligen är alternerande bete och fri växt mellan olika år i kortare cykler ett bra alternativ. Gödsling av habitatet får inte ske. Blomrikare vägkanter i trakter med rikare förekomster hålls öppna med anpassad väggkantslåtter för att gynna spridningsförutsättningarna. På torra blomrikare ängsmarker i landets sydöstra delar upp till Stockholmstrakten slåttas dessa sent på säsongen och först i andra halvan av augusti. För att på längre sikt säkerställa långsiktigt hållbara förekomster av arten är det troligt att tillräckliga nätverk av lämpliga habitat i trakter med rikare förekomster kan tillskapas.

Övrigt. Nils Ryrholm har bidragit med uppgifter och kommentarer till texten.

Litteratur

- Aarvik, L., Berggren, K. & Hansen, L.O. 2000. *Catalogus Lepidopterorum Norvegiae*. Oslo, Lepidopterologisk Arbetsgrupp, Zoologisk Museum, Univ. Oslo.
- Ebert, G. (Ed.), Ebert, G., Esche, T., Herrmann, R., Hofmann, A., Lussi, H.G., Nikusch, I., Speidel, W., Steiner, A. & Thiele, J. 1994. *Die Schmetterlinge Baden-Württembergs*. Band 3: Nachfalter I. [Hepialidae, Cossidae, Zygaenidae, Limacodidae, Psychidae, Thyrididae]. Stuttgart (Eugen Ulmer GmbH & Co.).
- Efetov, K.A. & Tarmann, G.M. 1999. *Forester Moths. The genera Theresimima Strand, 1917, Rhagades Wallengren, 1863, Jordanita Verity, 1946 and Adscita Retzius, 1783 (Lepidoptera: Zygaenidae, Procridae)*. Stenstrup (Apollo Books).
- Forster, W. & Wohlfahrt, T.A. 1960. *Die Schmetterlinge Mitteleuropas*. Vol. 3, Spinner & Schwärmer (Bombyces und Sphinges). 2. Aufl. Stuttgart (Francksche Verlagshandlung).
- Gaedike, R. & Heinicke, W. (Ed.). 1999. *Verzeichnis der Schmetterlinge Deutschlands (Entomofauna Germanica 3)*. Ent. Nachr. Ber. (Dresden) Beiheft 5: 1–216.
- Gullander, B. 1963. *Nordens svärmare och spinnare*. Stockholm (Norstedts).
- Heath, J. & Emmet, A.M. (eds). 1985. *The Moths and Butterflies of Great Britain and Ireland, Vol. 2. Cossidae – Heliodinidae*. Colchester (Harley Books).
- Hoffmeyer, S. 1960. *De danske svärmere og spindere*. Ed. 2 [reprint 1974]. Aarhus (Aarhus Stiftsbogstrykkerie A/S).
- Ivinskis, P. 1993. *Check-List of Lithuanian Lepidoptera (Lietuvos Drugiu Sarasas)*. Vilnius (Ekologijos Institutas).
- Kaaber, S. 1982. *De danske svärmere og spindere, geografisk udbredelse og fluktuationer 1850–1980*. Danmarks Dyreliv, bd. 3. Klampenborg (Scandinavian Science Press Ltd.).
- Keil, T. 1993. Beiträge zur Insektenfauna Ostdeutschlands: Lepidoptera Zygaenidae. Ent. Nachr. Ber. 37: 145–198.
- Lampa, S. 1885. Förteckning öfver Skandinaviens och Finlands Macrolepidoptera. Ent. Tidskr. 6: 1137.
- Luig, J. & Kesküla, T. 1995. *Catalogus Lepidopterorum Estoniae*. Tartu (Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda).
- Nordström, F. 1943. Förteckning över Sveriges storfjärilar. *Catalogus Insectorum Sueciae*. III. Macrolepidoptera. Opusc. ent. 1943: 5–120.
- Nordström, F., Opheim, M. & Sotavalta, O. 1961. De fennoskandiska svärmarnas och spinnarnas utbredning (Sphinges, Bombycimorpha, etc). Lund, CWK Gleerup.
- Pro Natura – Schweizerischer Bund für Naturschutz (Hrsg.). 1997. *Schmetterlinge und ihre Lebensräume. Arten, Gefährdung, Schutz. Schweiz und angrenzende Gebiete*. Band 2. [Hesperiidae, Psychidae, Heterogynidae, Zygaenidae, Syntomidae, Limacodidae, Drepanidae, Thyatiridae, Sphingidae]. Egg.
- Savenkov, N., Šulcs, I., Kerppola, S. & Huldén, L. 1996. Checklist of Latvian Lepidoptera – Latvijas Taurinu Katalogs. *Baptria* 21(3a): 1–71.
- Somerma, P. 1997. Suomen uhanalaiset perhoset. *Ympärisöopas* 22, Luonto ja Luonnonvarat. Suomen Perhostutkijain Seura ry. Tampere.

- Viidalepp, J. 1995. Eesti Suurliblikate Nimestik. [Catalogus Macrolepidopterorum Estoniae]. Tallinn-Tartu (Teaduste Akadeemia Kirjastus). Väisänen, R. & Somerma, P. 1993. Suomen punatäpläperhoset. [Zygaenidae of Finland]. Baptria 18(2b): 1–48.
- Weidemann, H.J. & Köhler, J. 1996. Nachtfalter, Spinner und Schwärmer. Augsburg (Naturbuch-Verlag GmbH).
- Zub, P. 1996. Die Widderchen Hessens, Ökologie, Faunistik und Bestandentwicklung (Insecta: Lepidoptera: Zygaenidae). Mitt. Int. ent. Ver. Frankf.a.M. Suppl. 4: 1–120.